

Národní a demokratická revoluce, která dosáhla v květnu 1945 svého rozhodujícího vítězství a která v následujících třech letech přerostla v revoluci socialistickou, byla nejen velkým politickým vítězstvím většiny československého lidu nad okupanty a domácími zrádci, ale také vítězstvím marxisticko-leninské revoluční teorie. Revoluce neznamenalá pouhé vítězství dělnické třídy v mocenském střetnutí s hlavním protivníkem, pouze úspěch této třídy v boji o hegemonii v širokém a heterogenním třídním svazku, který se zformoval v odporu proti bezprostřednímu nepříteli. Byla současně vítězstvím marxisticko-leninské vědecké teorie, vůdčí teorie dělnické třídy a její avantgardy — KSC.

Lidově demokratický stát, který vznikl jako hlavní produkt národní a demokratické revoluce, byl od samého počátku rozhodující příčinou oné „mimořádně příznivé a zřídka kdy se v dějinách vyskytující situace, kdy je možno uskutečňovat revoluci nejen »zdola«, ale i »shora«“. Revoluční možnosti nové státní moci se rozvíjely v souladu s rozvojem samotné revoluce až k onomu stadiu, kdy tato státní moc byla s to realizovat v plném rozsahu všechny funkce diktatury proletariátu.

Ale všechny tyto převratné změny, které potvrzovaly správnost marxisticko-leninského učení vůbec a teorie socialistické revoluce zvláště, ve svém souhrnu vytvářely situaci, v níž se *vědecké řízení společnosti* stávalo nejen možným, ale i nutným. Výstavba socialistické společnosti — stejně tak jako její další vývoj — není možná, neopírá-li se o hluboce vědecké poznání, o praktické uplatnění vědeckých poznatků získaných celým mezinárodním revolučním hnutím a o vědeckou analýzu podmínek společenského vývoje v té které zemi. V tomto rámci plní přirozeně klíčovou úlohu vědecké poznání základních, vše ostatní konečkonců ovlivňujících společenských vztahů, tj. vztahů ekonomických, doprovázených cílevědomým, o vědu se opi-

rajícím řízením ekonomického rozvoje. To však neznamená, že by bylo možno věnovat méně pozornosti analýze, poznání a cílevědomému ovlivňování ostatních oblastí společenského života a vývoje. Aniž by se tím snižovala role ekonomiky, která je rozhodující, musí být samostatně zkoumány a cílevědomě ovlivňovány i takové ekonomicky podmíněvané a z ekonomické základny vyrůstající — i když relativně autonomní — oblasti společenských vztahů, jako je sociální a třídní struktura, politika atd. Z toho vyplývá, že kromě politické ekonomie jsou významné i další speciální marxisticko-leninské společenskovední disciplíny, jako je vědecký komunismus, politická věda a v neposlední řadě i marxistická sociologie (jak obecná sociologie, tak i speciální „úsekové“ sociologické disciplíny).

Význam a potřeba rozvoje marxistické sociologie vyplývá nejen z potřeby zkoumat třídní a sociální strukturu společnosti v její relativní samostatnosti, ale zejména též z potřeby zkoumat ji konkrétně. Konkrétním zkoumáním nerozumíme pouze konkrétnost ve smyslu postižení společnosti v její jedinečné a neopakovatelné podobě. Konkrétní poznání znamená poznání společnosti jako celku i poznání společnosti v jejích částech; znamená postižení změn ve společnosti z hlediska objektivního vývoje a praxe velkých společenských skupin (především tříd) na jedné straně, ale současně i malých skupin na straně druhé; znamená nejen poznání toho, co je v komplexu společenských skupin, vztahů, procesů a činností základní a určující pro celkový vývoj, ale i zkoumání toho, co je určené, podmíněné, nebo dokonce zdánlivě bezvýznamné.

Je přirozené, že zejména v klíčových a kritických obdobích ostrého třídního boje, v etapách vyhraněného antagonismu mezi nepřátelskými třídami, ve chvílích, kdy se řeší otázka „kdo z koho“, ustupuje vše ostatní do pozadí a hlavní problémy se

stávají takřka *jedinými* problémy, které teorie řeší. Ani v těchto obdobích nelze však zcela ztratit ze zřetele problém zvláštního přístupu jak k jednotlivým vrstvám a skupinám uvnitř revolučních tříd, tak i k menším skupinám v rámci tříd a vrstev protirevolučních, eventuálně kolísajících a politicky labilních. Tím naléhavějším se stává problém konkrétní analýzy členité sociální struktury společnosti v souvislosti s problémem konkrétního vedení a řízení společnosti. Analýza je nutná tím spíše, že nevyřešení nebo neadekvátní řešení neantagonistických rozporů uvnitř pokrokových tříd a uvnitř socialistické společnosti tvoří živnou půdu jak pro třídně nepřátelské síly, působící uvnitř země, tak i pro nepřitele působícího zvenčí.

S rostoucí naléhavostí těchto problémů vzrůstá i význam společenské vědy, která v sobě spojuje komplexnost pojetí společnosti s konkrétností, klade důraz na to, co je ve společnosti určující a hlavní a současně přiměřeně přihlíží k tomu, co je konečkoncům určené — význam *marxistické sociologie*.

Marxistickou se tato sociologie stává mezi jiným právě tím, že na rozdíl od sociologie nemarxistické chápe třídní strukturu společnosti jako základ struktury sociální a dialektiku třídních vztahů jako základ pohybu společnosti vůbec.

Síla a přednost marxistické sociologie byla od samého počátku v *hloubce teoretické analýzy* a v *odlišení podstatného od nepodstatného*, což jí umožňovalo postižení skutečných *zákonitostí* společenského vývoje a formulaci vědecky zdůvodněných *principů lidské praxe*. Již tvůrci vědecké sociologie — Marx a Engels — spojovali hloubku teoretické analýzy a schopnost dospět od postižení jevové stránky skutečnosti k poznání podstaty s hlubokým smyslem pro fakta, s rozvojem metod jejich zjišťování, shromažďování, třídění a dalšího vědeckého zpracování. Ne náhodou je například Engelsova práce *Postavení dělnické třídy v Anglii* všeobecně pokládána za vynikající sociologické dílo vůbec a za příklad práce s fakty zvláště. Z vědeckého hlediska byl přirozeně vždy rozhodující skutečný obsah získaných poznatků o společnosti a skutečný charakter vědecké disciplíny, nikoli její konkrétní název, který může být ovlivněn konvencí a okolnostmi vzniku dané vědy. A právě tak, jako v do-

bě vzniku *Manifestu komunistické strany* bylo názvu „socialismus“ používáno pro řadu buržoazních a maloburžoazních směrů, zatímco „komunismus“ se stal teorií proletariátu, tak také slovo „sociologie“ vzniklo jako název disciplíny rozvíjené na třídní bázi buržoazie, zatímco proletářské řešení sociologické problematiky se uskutěčňovalo v rámci jednotlivých součástí marxismu, zejména součástí třetí — vědeckého komunismu.

Reálná potřeba teoretického řešení sociologické problematiky a potřeba jeho uplatnění v praxi naší nové společnosti se zrodila ovšem ve velmi složité situaci. Značnou měrou tu působila setrvačnost vývoje lidského myšlení projevující se v tom, že názory odpovídající době, kdy všechny společenské problémy byly redukovány na problém hlavní a nejakutnější, přežívaly i v nové etapě, vyžadující zvláštní přístup k speciálním problémům. Jistý vliv mělo i poněkud zjednodušené pojetí vztahu mezi tím, co je ve společnosti určující, a tím, co je určováno. Zjednodušení spočívá v představě, že toto působení je automatické, že řešení hlavního problému není z hlediska společenské praxe pouze předpokladem řešení problémů v oblastech determinovaných, ale počátkem automaticky — bez zvláštního poznání a speciálně zaměřeného úsilí lidí — probíhajícího procesu.

Konečně nelze podceňovat ani skutečnost, že v našich podmínkách vystupovala pod názvem „sociologie“ v nejlepším případě učení nemarxistická. Ta se ovšem v konkrétních souvislostech politického a ideologického boje (zejména mezi květnem 1945 a únorem 1948) dostávala — též vlivem politické angažovanosti svých představitelů — na pozice ostře protimarxistické. Není proto divu, že odmítnutí názvu a tedy i filosofických a metodologických východisek této sociologie bylo do značné míry provázáno také podceňováním významu skutečné a nesmírně důležité problematiky, kterou tato sociologie svým způsobem a ze svého hlediska řešila. Boj proti nemarxistickému a protimarxistickému pojetí sociologie se často měnil v odmítnutí sociologie vůbec.

Svou roli tu jistě sehrála i skutečnost, že aktivními účastníky tohoto ideologického boje byli často lidé velmi mladí, kteří teprve „na pochodu“ postupně získávali

teoretický základ, lidé naplnění nesmírným sebevědomím, plynoucím z rychlého, snadného a — jak se tehdy domnívali také úplného — zvládnutí nového, skutečně vědeckého poznání revoluční vědy o společnosti. Tito mladí lidé prožívali to, co prožívá snad každý, kdo již překonal první obtíže spojené s pochopením hlavních principů dané vědy, ale nedospěl ještě tak daleko, aby byl schopen vidět veškerou složitost a obtížnost problematiky, kterou věda řeší. Pro mladé adepty vědy byla v tomto stadiu jejich vývoje nemarxistická a protimarxistická sociologie, se svou třídní omezeností a s dalšími nedostatky s tím souvisejícími, opravdu relativně snadnou kořistí.

Ve skutečnosti ovšem odmítnutí disciplíny s názvem *sociologie* neznamenal konec řešení sociologické problematiky vůbec. Hlavní problémy *marxistické* sociologie vždy byly a zůstaly předmětem pozornosti teoretické fronty. To platí především o otázkách struktury třídních vztahů a jejich řešení. Právě tak se nikdy neztratila ze zřetele role teoretické analýzy a interpretace problematiky tříd — metoda třídní analýzy. Základem a podmínkou třídní analýzy je analýza ekonomická, což ovšem ani v nejmenším neznamená, že by bylo možno třídní analýzu zredukovat na analýzu ekonomickou. Třídní struktura společnosti byla vždy chápána jako v poslední instanci ekonomicky podmíněná, ale nicméně relativně samostatná oblast společenských jevů, vztahů, procesů a cílevědomých lidských činností. Tomu odpovídá i skutečnost, že *třídní zájem*, jakožto bezprostřední hybná síla vývoje a jednání tříd, nebyl nikdy beze zbytku redukován na pouhý ekonomický zájem třídy a nebyl také chápán jako něco mechanicky určeného ekonomickým postavením třídy. Vždy byl v podstatě chápán jako dialektický vztah dané třídy k celému komplexu podmínek, v nichž tato třída žije, jako rozpor neustále se řešící a na nové úrovni se obnovující.

Metoda třídní analýzy a analýza materiálních zájmů třídy se ovšem neomezuje na postižení materiálních podmínek života dané třídy, ale předpokládá poznání *vztahu*, který mezi třídami a podmínkami jejich života vzniká. To, co platí o významu materiálních zájmů tříd ve společnosti, platí obecně i o *materiálních zájmech*,

jakožto hybné síle vývoje nebo činnosti všech společenských skupin, jimž sociologie věnuje pozornost (vedle tříd).

Složitost společenské struktury a vývoje naší společnosti, naléhavá potřeba řešení všech sociálních problémů a konkrétního řízení společnosti pak si stále více vynucovala takovou vědeckou analýzu společnosti, která by spojovala komplexnost s konkrétností a konkrétní poznání faktů s jejich vědeckou generalizací a s teoretickou analýzou jejich vzájemných souvislostí.

Potřeba zkoumání všech významných stránek společnosti, všech důležitých společenských vztahů a jejich pohybu a tím i potřeba vědecké disciplíny, která by se tohoto předmětu zmocňovala adekvátními metodami — potřeba marxistické sociologie — se stává naléhavou, a to nejenom v ČSSR. Cesty uspokojení této společenské potřeby, která je patrna již v druhé polovině padesátých let, jsou ovšem značně složité, poznamenané hledáním a často i omyly, střetáváním protichůdných stanovisek a koncepcí.

Nekritický obdiv mnohdy vystřídal nekritické odsouzení a vedl jednak k představám, že sociologie je jakýsi všelék na společenské neduhy, jednak k tomu, že sociologie, a zejména používání určité sociologické terminologie, se stalo pro mnohé módou. Tak se přirozeně zvýšilo nebezpečí diskreditace dobré věci „medvědími službami“, které ji prokazovali diletanti.

Východiska, z nichž pracovníci v oboru společenských věd rozvinuli úsilí o rozvoj a uplatnění marxistické sociologie, se od sebe značně lišila. Pro jedny byl výchozím bodem důraz na fakta jako první krok k poznání a na metody sociálních průzkumů, při čemž tito soudruzi hojně využívali zkušeností sociologie z jiných socialistických zemí (zejména z Polska) i metodologicky podnětných myšlenek sociologie západní. Druzí vyšli z klasického dělení marxismu-leninismu na jeho tři součásti, zejména z akcentu na jeho třetí součást — vědecký komunismus, který zahrnuje také (třebaže ne pouze a třebaže ne veškerou) sociologickou problematiku. Vycházejíce z poznání, že rozvoj vědy plodí a předpokládá nejen integraci a respektování vzájemných souvislostí mezi vědními obory, ale i jejich specializaci, dospěli ke koncep-

ci sociologie jako speciální a samostatné marxisticko-leninské vědní disciplíny.

Nehledě na tato rozdílná východiska, je dnes — podle našeho názoru — obecně jasno v tom, že marxistická sociologie může plnit své poslání skutečně a v praxi použitelné vědy jen tenkrát, jestliže bude spojovat hloubku teoretické analýzy a vědeckého zobecnění s bohatou a konkrétní znalostí faktů, jestliže bude čelit jak nebezpečí plochého empirismu, tak i nebezpečí apriorismu a spekulativnosti.

Zejména v uplynulém desetiletí postoupila naše marxistická sociologie od diskusí a úvah o koncepcích ke konkrétní práci

jak o oblasti sociálních výzkumů, tak i v oblasti teoretického zobecnění. Vznikla celá řada vědeckých prací z oboru marxistické sociologie, byla vybudována nová sociologická pracoviště a vyrostl početný kádr odborníků. To vše byl a je významný příspěvek k tomu, aby se sociologii dostalo v naší společnosti onoho místa, které jí v zájmu vědeckého řízení společnosti náleží. A proto lze také říci, že na prahu druhého čtvrtstoletí vývoje naší nové společnosti, v němž bude mít věda a vědecké řízení stále větší význam, je československá marxistická sociologie připravena splnit své velké náročné úkoly.